

3. Інформаційні матеріали щодо підсумків проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю у 2007 році / за заг. ред. *Н. Л. Лук'янової*. – К., 2008. – 76 с.

4. *Кізь О. Б.* Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : Дис. ...канд. псих. наук: 19.00.2007. / КГПП ім. М. Драгоманова. – К., 2003. – 225 с.

5. *Пархимович А. А.* Планы и надежды детей-сирот // Мониторинг общественного мнения. – 2008. – № 3 (87). – С. 93–102.

6. *Прихожан А. М., Толстых Н. Н.* Психология сиротства. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с.

7. *Пушкар В. А.* Особливості розвитку образу “Я” дітей-сиріт у навчальному закладі інтернатного типу : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.2007 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 20 с.

8. Соціальні та психологічні потреби дітей, які виховуються в інтернатних закладах: знання, ставлення, поведінка, практика діяльності. Результати дослідження серед фахівців соціальної сфери та дітей-вихованців інтернатних закладів. – К. : Компанія Лік, 2006. – 63 с.

9. *Хархан Г. Д.* Особливості статево-рольової соціалізації дітей-сиріт у загальноосвітніх школах-інтернатах // Український соціум. – 2008. – № 1. – С. 72–82.

Завацька Л. М.,
канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної педагогіки
Чернігівського державного
педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка

Рень Л. В.,
аспірантка кафедри
соціальної педагогіки
Чернігівського державного
педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка

ПЕРСПЕКТИВНА МОДЕЛЬ ЦЕНТРУ ПРОФІЛАКТИКИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ ВУЛИЦІ

В статтю представлена теоретическая розробка моделі Центру профілактики і соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці, показано функціональне призначення структурних відділів Центру.

Історія діяльності притулків для дітей у незалежній Україні налічує більше 10 років. Впродовж цього часу вони виконують важливе завдання у соціальній сфері – надання соціального захисту неповнолітнім, які опинилися у складних житлово-побутових обставинах; створення належних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, безпритульних, бездоглядних дітей.

Однак, як показує практика, ефективність діяльності цих закладів залишається на досить низькому рівні. Про це свідчить той факт, що багато дітей перебувають у притулках по декілька разів. 27 % опитаних дітей перебували у притулках по 2–3 рази; 15 % дітей – від чотирьох до дев'яти разів; десять разів і більше – 14 % [1, 71]. Причиною такої ситуації є невідпрацьований механізм взаємодії з середовищем, до якого направляють дитину з притулку, а отже, потрапляючи у сім'ю чи інтернатний заклад, дитина не

забезпечується необхідною підтримкою та допомогою, що часто призводить до повторної втечі з її місця помешкання.

Комплексні дослідження діяльності притулків для дітей показали їх недостатню укомплектованість соціально-педагогічними кадрами, некомпетентність працівників притулків у соціально-педагогічній роботі з дітьми вулиці, відсутність методичного забезпечення профілактики та реабілітації бездоглядних і безпритульних неповнолітніх [3]. Тому виникла необхідність перегляду існуючої практики роботи з дітьми вулиці.

Важливим кроком у налагодженні системи роботи з дітьми-клієнтами притулків було створення центрів соціально-психологічної реабілітації, які мали продовжувати діяльність притулків у наданні допомоги безпритульним і бездоглядним дітям. Практика створення центрів була започаткована у 2004 році із затвердженням Типового положення про діяльність даних закладів. Згідно з українським законодавством, діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації не виключає діяльності притулків, а навпаки – передбачає їх взаємодію та вдосконалення. А відтак з'явилась потреба реорганізації притулків у центри соціально-психологічної реабілітації.

Процес реорганізації закладів триває повільно. На даний час залишається ряд проблем, пов'язаних з організацією та впровадженням механізмів співпраці інституцій, що надають допомогу дітям вулиці; методичного забезпечення здійснення соціально-педагогічного процесу у цих закладах; підготовкою спеціалістів до роботи з дітьми групи ризику тощо. Тому актуальним є питання розробки перспективної моделі центру соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці.

Українські науковці Л. С. Волинець, О. О. Січкара, Н. Ю. Максимова у процесі аналізу ефективності діяльності притулків для дітей виявили ряд труднощів щодо виконання ними соціально-педагогічних завдань, у зв'язку з чим ними були розроблені практичні рекомендації, що мають сприяти більш результативній роботі закладів. Інші дослідники взагалі вбачають переваги функціонування центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей у порівнянні з притулками (А. Меланчик). Науковці А. Й. Капська та Н. М. Комарова пропонують теоретичні розробки системи допомоги дітям вулиці, яка представлена спеціалізованими центрами. Науковець Н. Ю. Максимова розглядає зразки зарубіжних моделей закладів, що надають допомогу неповнолітнім, як альтернативу притулкам і школам-інтернатам. Таким чином, у колі вітчизняних науковців ця проблема має дискусійний характер.

Зазначимо, що спроби зміни існуючої системи роботи з дітьми вулиці мають місце на території нашої держави. Зокрема, варто

відзначити діяльність міжнародних організацій, зокрема “Карітас” та “Європейський рух” наразі впроваджують проект “Допомогти дітям вулиці”; міжнародна благодійна організація “Служба порятунку дітей” організовує мережу закладів для безпритульних дітей; впродовж тривалого часу діють Центр соціально-педагогічної і профілактичної роботи з дітьми, які потребують особливої опіки “Асперн”, Центр соціальної опіки “Отчий дім”, Дитячий соціально-реабілітаційний центр “Сонячне світло”, виконанню місії яких сприяють міжнародні благодійні фонди та організації.

Звернімо увагу на досвід, представлений у місті Чернігові, де за ініціативи міжнародної організації “Лікарі світу – США” та під егідою королеви Швеції Сильвії у 2006 р. стартував проект “Створення Центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці”. Фактично в основу системи роботи Центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці у місті Чернігові була покладена модель діяльності аналогічного Центру у Санкт-Петербурзі. Особливістю новоствореного Центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці є те, що згідно з домовленостями, по завершенню пілотного проекту в березні 2009 року, обладнаний заклад перейде на утримання місцевого бюджету і стане першим в Україні прототипом державних установ вуличної роботи з безпритульними і бездоглядними дітьми, що створюватимуться в рамках Державної програми подолання безпритульності та бездоглядності на 2006–2010 роки. Таким чином, на даному етапі відбувається реорганізація державних інституцій соціального захисту дітей вулиці у місті Чернігові. Позитивний досвід подальшої діяльності у цьому напрямі може слугувати зразком для впровадження системи допомоги бездоглядним і безпритульним дітям в інших регіонах України.

Мета нашої статті – на основі теоретичного аналізу розробити та представити модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці. Принципи роботи та структура Центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці у місті Чернігові послужили прототипом для обґрунтування та розробки нами деяких аспектів перспективної моделі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці.

Зазначимо, що притулок для дітей – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому неповнолітніх віком від 3-х до 18 років. Згідно з Типовим положенням про притулок для неповнолітніх, підставою до прийняття дитини до притулку є особисте звернення неповнолітнього; направлення служби у справах дітей відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; акт кримінальної міліції у справах

дітей про доставляння до притулку дитини, яка заблукала; письмове звернення керівника органу управління освітою відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; звернення органу, установи чи організації, на які покладено здійснення заходів соціального патронажу щодо неповнолітніх, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк (п. 11). У переважній більшості випадків дитина потрапляє до притулку за вимогою уповноважених осіб (кримінальної міліції, служб у справах дітей), всупереч своєму бажанню.

Бездоглядні та безпритульні діти – це специфічний контингент неповнолітніх, які звикли до вуличного життя та свободи. Тому різка зміна середовища життєдіяльності викликає негативізм, реакцію протесту. А отже, необхідна попередня робота з дітьми вулиці, спрямована на формування мотивації, усвідомлення необхідності змін у своєму житті.

На жаль, цей необхідний компонент у роботі з дітьми вулиці фактично не враховується у межах діяльності державних інституцій. Дана ланка взаємодії з бездоглядними та безпритульними дітьми знаходиться на стадії розробки. Вулична соціальна робота – це відносно новий метод роботи для нашої соціальної сфери. Хоча вона почала своє існування у 90-х роках ХХ ст., на сьогодні ще не має чітких методичних орієнтирів щодо її здійснення. Зауважимо, що робота на вулиці, яка передбачає масову організацію дозвілля молоді, відрізняється від роботи з дітьми вулиці як з конкретним контингентом неповнолітніх групи ризику.

Отже, першою ланкою у структурі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці має бути Відділ вуличної (аутріч) роботи. Технологія здійснення цієї роботи передбачає пошук соціальними педагогами та працівниками своїх потенційних клієнтів, дітей вулиці, а також надання деяких послуг на вулиці – таких, як профілактика ризикованої поведінки, інформування, консультування. Крім встановлення контакту з дітьми вулиці, спеціалісти мають направляти чи супроводжувати дитину до спеціального закладу в разі її готовності, що передбачає неагресивне ставлення до соціальних працівників, інших клієнтів Центру, бажання дитини отримати допомогу та змінити життя на краще.

Різновидом вуличної роботи є мобільний пункт допомоги. Він може розширити спектр послуг за рахунок оснащення транспортним засобом. Наприклад, в автобусі можна проводити індивідуальне консультування, надавати першу медичну допомогу, за наявності спеціальних пристроїв і персоналу проводити експрес-тестування на ВІЛ, інші інфекції та хвороби.

Мобільний пункт допомоги не має певної адреси, що може викликати певні труднощі. Це пов'язано з тим, що клієнтам треба запам'ятати і звикнути до графіка та маршруту мобільного пункту. Тому варто скласти чіткий розклад переміщення мобільно пункту по місту. Разом з тим, мобільний пункт дозволяє Відділу вуличної роботи охопити більшу територію своїм впливом.

Наступною ланкою у структурі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці є Денний відділ соціально-психологічної допомоги, діяльність якого спрямована у переважній більшості випадків на виконання профілактичних завдань. На відміну від Відділу вуличної роботи, робота Денного відділу проходить у приміщенні, а отже, можлива у будь-яку пору року і за будь-якої погоди. У такому відділі вуличні діти та підлітки мають можливість відірватись від свого повсякденного важкого життя, зігрітись, задовольнити свої побутові потреби (душ, прання одягу). Це ті фактори, які притягують вуличних дітей до Денного відділу соціально-психологічної допомоги [4, 39].

Метою діяльності Денного відділу Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці є надання первинної соціально-психологічної та медичної допомоги бездоглядним і безпритульним неповнолітнім. Крім того, діяльність Відділу спрямована на надання допомоги сім'ям цих дітей у тих випадках, коли це можливо. Відділ також здійснює профілактику дитячої бездоглядності та безпритульності, вживання психоактивних речовин, розповсюдження інфекцій, що передаються статевим шляхом. Ставши клієнтом Денного відділу, неповнолітній може отримати допомогу в навчанні, здобутті професійної освіти, працевлаштуванні.

Як показала практика діяльності Центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці у місті Чернігові, спеціалісти закладу дуже стурбовані тим, що часто діти в урочний час перебувають у Центрі. Вони не хочуть ходити до школи, а отже, відірвані від навчального процесу. Тому наразі ведеться розробка можливих шляхів вирішення даної проблеми.

Завданням діяльності Денного відділу є надання екстреної первинної допомоги вуличним дітям. Однак трапляються кризові ситуації, коли дитині необхідно переночувати у закладі. У такому разі за приклад подібних ситуацій можуть бути:

- втеча неповнолітнього з дому чи інтернату внаслідок насильства або конфлікту (стрес);
- діагностування ВІЛ-інфекції;
- підготовка неповнолітнього до переміщення у наступний структурний відділ Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці.

У зв'язку з цим доречно обладнати кімнату для добового перебування дітей. Причому у соціального педагога має бути сервісний план вирішення проблеми неповнолітнього з обґрунтуванням необхідності добового перебування у Відділі, тобто спеціаліст повинен чітко уявляти послідовні кроки вирішення проблеми кризового клієнта. Описані нами відділи можна віднести до “низькопорогових”. Висота порогу доступності Відділу визначається кількістю та рівнем вимог, яким повинен відповідати клієнт, щоб отримати доступ до тих чи інших послуг. Найважливішим критерієм визначення порогу доступності є сприйняття його неповнолітнім. Так, незважаючи на те, що соціальні притулки приймають дітей цілодобово, неповнолітні зі значним стажем вуличного життя майже ніколи не звертаються до цих закладів самостійно і не затримуються на час, необхідний для реабілітації. А відтак спеціалісти не зможуть досягти цілей тривалої соціально-психологічної реабілітації бездоглядних і безпритульних дітей без наступних відділів у системі, що розглядається [4, 35].

Отже, наступним відділом у структурі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці є Соціальний притулок. Функціональне навантаження цього відділу значно розширюється у порівнянні з існуючим притулком для дітей. Зокрема, має проводитись комплексна діагностика фізичного стану, рівня розумового розвитку та психічних особливостей, на основі чого повинна складатися програма реабілітації вуличної дитини. Це тривалий процес, тому термін перебування дитини у відділі повинен бути достатнім для виконання поставлених цілей, але не більше 12 місяців. До того ж, доречно поєднувати індивідуальні та групові форми роботи: у групи можна об'єднувати дітей, які мають подібні психолого-педагогічні проблеми.

Комплексна психолого-педагогічна діагностика також допоможе визначити рівень розумового розвитку. Якщо паспортний вік відповідає розумовому розвитку, то неповнолітньому краще навчатися у загальноосвітній школі. В іншому випадку доречно організувати однорівневу школу, за допомогою якої дитина зможе наздогнати своїх ровесників у розумовому розвитку. Для організації навчально-виховного процесу слід залучати педагогів, соціальних гувернерів, вихователів.

Вибуваючи з притулку, дитина може повернутися до рідної сім'ї. На жаль, це середовище зазвичай не є сприятливим для дитини, оскільки залишаються невирішеними проблеми батьків, сім'ї

в цілому. Наслідком такої типової ситуації є повторне повернення дитини до притулку. Вирішити цю проблему має спеціальний відділ – Відділ соціально-педагогічного супроводу сімей і дітей. Він має опікуватися долею дітей, які вибули з притулку. Причому Відділ має здійснювати соціально-педагогічний супровід як біологічних, так і прийомних сімей.

Крім того, на нашу думку, на Відділ соціально-педагогічного супроводу сімей і дітей має бути покладено завдання виявляти сім'ї, що перебувають у зоні ризику з причини дитячої бездоглядності та безпритульності. Вирішенню цього завдання сприятимуть зв'язки зі школами, громадськими організаціями, соціальними службами міста, Кримінальною міліцією у справах дітей. Відділ соціально-педагогічного супроводу сімей і дітей здійснюватиме профілактику дитячої безпритульності, проводячи просвітницькі заходи: батьківські лекторії, конференції, семінари, тренінги у межах Центру чи на запрошення загальноосвітніх закладів, громадських і державних організацій тощо.

Необхідним відділом у структурі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації дітей вулиці має бути відділ, який пропонуємо назвати Ресурсний центр. Потреба запровадження такого відділу викликана станом науково-методичного забезпечення діяльності закладів, що здійснюють соціальний захист дітей вулиці. Основним завданням організації діяльності Ресурсного центру є здійснення науково-аналітичної та методичної роботи. На практиці це означає підбір методик та розробку спеціальних рекомендацій по роботі з дітьми вулиці, постійне оновлення методичної бази центру, організація семінарів, конференцій і навчання інших працівників закладу. Спеціалісти Ресурсного центру мають здійснювати оцінку ефективності впровадження тих чи інших методик у практику діяльності закладу, виносити результати спільної роботи на обговорення інших спеціалістів Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці та разом з ними приймати рішення про зміни.

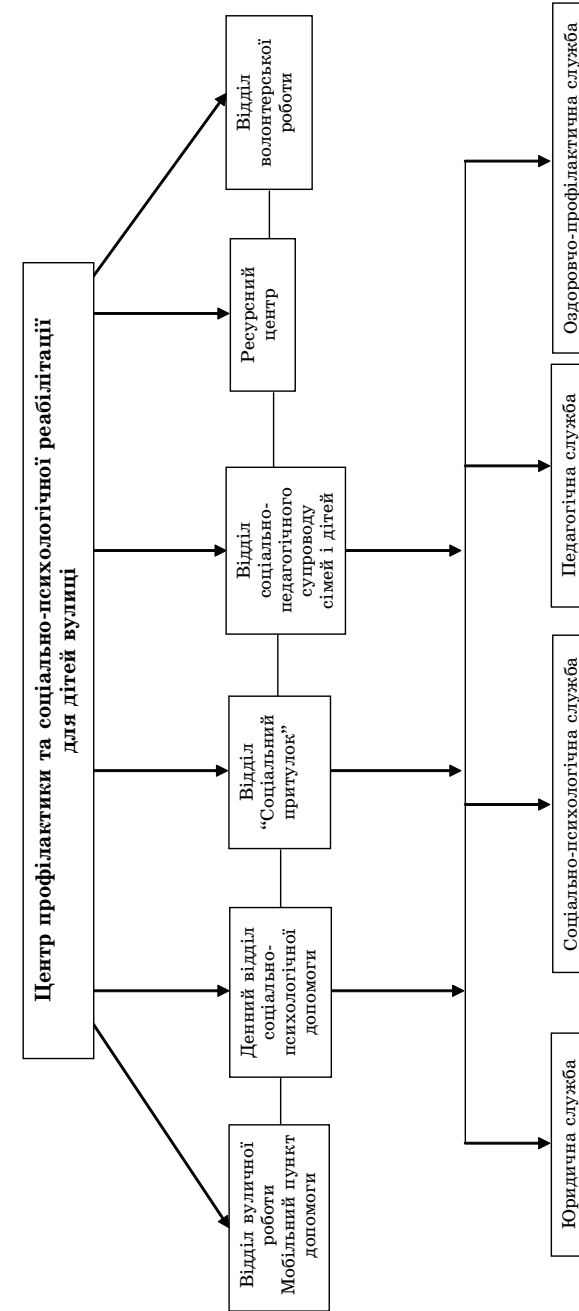
Підкреслимо, що саме через спеціалістів Ресурсного центру закладу має відбуватися зв'язок із іншими центрами аналогічної спеціалізації з метою обміну досвідом, проведення спільних заходів. На сучасному етапі все більше уваги у вирішенні соціальних проблем приділяється громаді. На нашу думку, допомога дітям вулиці буде більш ефективною за умови залучення ресурсів громади, причому як інтелектуальних, духовних, так і матеріальних. Завдання налагодження зв'язків із громадою має виконувати Ресурсний центр.

Світовою практикою вже доведено, що ефективній діяльності будь-якої організації сприяє залучення волонтерів – людей різного віку, які готові допомагати задля самореалізації, покликання, бажання сприяти вирішенню існуючих соціальних проблем, не чекаючи за це матеріальної винагороди. Залучення волонтерів до діяльності Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці має особливе значення. Наприклад, для аутріч-роботи кращими виконавцями будуть волонтери 14–18 років, які, звичайно, пройшли попереднє навчання. Також важливим для діяльності центру є залучення вчителів-предметників, які можуть проводити навчальні заняття з дітьми; людей зі спеціальною технічною освітою, які можуть стати організаторами різноманітних гуртків; людей похилого віку для спілкування з неповнолітніми.

Особливості контингенту дітей, яким надається допомога у закладі, потребують від волонтерів володіння спеціальними знаннями, вміннями та навичками. Справитися із завданням навчання волонтерів допоможе спеціально створений Відділ волонтерської діяльності. У деяких центрах, як показало наше вивчення, є спеціальне навчання для волонтерів, однак воно, як правило, розраховане на тривалий відрізок часу (півроку), що не завжди є ефективним. Це пов'язано, з одного боку, із вигоранням волонтера, який хоче діяти, а не навчатися, та з іншого – із потребою закладу чи організації у залученні до роботи цього важливого ресурсу у максимально швидкі терміни. Варто врахувати всі переваги та недоліки тривалого навчання та підходити до цього питання диференційовано.

Розглянуті нами структурні відділи будуть ефективно функціонувати за умови існування та діяльності спеціалізованих служб, які реалізовуватимуть практичну допомогу дітям вулиці та їх батькам. На наш погляд, слід запровадити юридичну, соціально-психологічну, педагогічну й оздоровчо-профілактичну (медичну) служби, які в межах своєї компетенції здійснюватимуть діагностику, профілактику та реабілітацію дітей, які стали клієнтами Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації дітей вулиці, а також роботу з їхніми батьками.

Пропоновану модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці нами зображено схематично на малюнку нижче.

Мал. Перспективна модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці

Отже, питання реорганізації системи соціального захисту вуличних дітей є досить актуальним. На даному етапі відбувається реорганізація існуючих державних закладів. Нами була здійснена спроба теоретичної розробки перспективної моделі Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці. Ми виділили наступні напрями роботи закладу:

- профілактика дитячої безпритульності та бездоглядності (Відділ вуличної роботи, Денний відділ соціально-психологічної допомоги, Відділ соціально-педагогічного супроводу сімей і дітей);
- соціально-психологічна реабілітація вуличних дітей (Відділ “Соціальний притулок”);
- робота з батьками вуличних дітей, забезпечення повноцінних умов життя після Соціального притулку (Відділ соціально-педагогічного супроводу сімей і дітей);
- забезпечення науково-методичної та аналітичної роботи, організація та впровадження новітніх соціально-педагогічних технологій у практику діяльності Центру, зв’язки з громадськістю (Ресурсний центр);
- залучення необхідних людських ресурсів для ефективного виконання визначеної мети діяльності Центру (Відділ волонтерської роботи).

Зважаючи на системність, багатофункціональність розробленої моделі пропонуємо визначити її як Комплекс профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці, етапи створення та діяльність якого може стати *предметом подальших досліджень*.

Література

1. Громадська думка : дослідження, аналіз, висновки. – К. : ДЦССМ, 2003. – 164 с.
2. Матеріали на допомогу працівникам закладів соціального захисту дітей. / Міністерство у справах сім’ї, дітей та молоді – К., 2005. – 148 с.
3. Реабілітаційна робота з “дітьми вулиць” у притулках для неповнолітніх. – К. : Видавничий дім “Калита”, 2005. – 72 с.
4. Руководство по оказанию комплексной помощи беспризорным и безнадзорным несовершеннолетним. – СПб. : Санкт-Петербургская общественная организация “Врачи детям”. – 146 с.

*Кушнірчук О. Р.,
аспірант кафедри
соціальної педагогіки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “НОРМАТИВНА СЕКСУАЛЬНА ПОВЕДІНКА” ЯК ПЕРЕДУМОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОСТИТУЦІЇ

Дифференцируются понятия “нормативное сексуальное поведение” и “отклонение от нормы в сексуальном поведении”, определяются критерии нормативного сексуального поведения, анализируется сексуальное поведение молодежи по материалам опроса первокурсниц Волинского национального университета имени Леси Украинки.

Сучасне суспільство характеризується соціальним неблагополуччям, різким майновим розшаруванням, криміналізацією усіх сфер виробництва, що орієнтує молодь на матеріальний успіх, не пов’язаний із систематичною, кваліфікованою працею. Зміни, що відбуваються у світі та державі, потребують біологічно, соціально та морально здорового покоління, яке здатне самостійно мислити в ситуації, коли головною цінністю стає інтелект і культура як спосіб виживання людства. На жаль, тенденції еволюції сучасних підлітків і молоді є протилежними: біологічно, соціально та морально хворе покоління, яке піддається маніпулюванню свідомістю, схильне до залежної (адиктивної) та ризикованої сексуальної поведінки. За умови спотворення системи ціннісних орієнтацій, лібералізації статевої моралі, суспільство втрачає важелі-регулятори поведінки дітей та молоді, що призводить до поширення таких явищ, як раннє статеве життя, сексуальна нерозбірливість, дитяча проституція, поширення ВІЛ/СНІДу, венеричних захворювань.

За таких умов об’єктивно виникає проблема дослідження культури сексуальної поведінки підростаючого покоління, зокрема, віку початку сексуальних стосунків, сексуальної активності та ризикованих сексуальних поведінкових практик. В основі даних досліджень повинні лежати критерії нормативної сексуальної по-